DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17539304

TOLERANTLIK – ERKINLIK VA SHAXSIY HUQUQLAR QADRIYATLARINI TAN OLISHGA ASOSLANGAN FAOL MUNOSABAT FENOMENI

Aytbayeva Gulchexra Yermekbayevna
Guliston davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va tillarni o‘qitish kafedrasi dotsenti

ANNOTATSIYA

Turli etnik madaniyat vakillari o‘rtasidagi ziddiyatlarning oldini olish bo‘yicha faoliyatning eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biri bu yosh avlodning tashqi dunyoga nisbatan bag‘rikeng munosabatini maqsadli shakllantirishdir. Bu borada ta‘lim tizimi, shubhasiz, alohida rol o‘ynayshi to‘g‘risida so‘z boradi. Shu bilan bir qatorda, tolerantlikning pedagogik kategoriya sifatida qo‘llanilishi borasida ma’lumotlar ilmiy asosalar bilan tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: *ijtimoiy instituti, ijtimoiy tuzilmalar, xulq-atvor normalari, qadriyat belgilari, bag‘rikenglik munosabat, tolerantlik, pedagogika, konsepsiya, bag‘rikenglik tamoyillari.*

АННОТАЦИЯ

Одним из наиболее перспективных направлений деятельности по предупреждению конфликтов между представителями различных этнокультур является целенаправленное формирование толерантного отношения подрастающего поколения к окружающему миру. В этом отношении говорят о том, что система образования, несомненно, играет особую роль. В качестве альтернативы данные о применении толерантности как педагогической категории анализируются на научной основе.

Ключевые слова: *социальный институт, социальные структуры, нормы поведения, ценностные признаки, толерантное отношение, толерантность, педагогика, понятие, принципы толерантности.*

ABSTRACT

One of the most promising areas of activity for the prevention of conflicts between representatives of different ethnic cultures is the purposeful formation of the tolerant attitude of the younger generation towards the outside world. In this regard, it is said that the educational system will undoubtedly play a special role. Alternatively, information on the application of tolerance as a pedagogical category is analyzed with scientific foundations.

Keywords: *social institute, social structures, norms of behavior, signs of value, tolerance attitude, tolerance, pedagogy, concept, principles of tolerance.*

Yangi O‘zbekiston bugun butun dunyo mamlakatlari uchun bag‘rikenglik namunalarini o‘zida mujassam etgan davlat sifatida namuna bo‘lmoqda. O‘zbek millatiga xos bag‘rikenglik xususiyatlari barcha mamlakatlar uchun andoza bo‘lib xizmat qiladi, deb ayta olamiz. Zamonaviy xalqaro munosabatlar sharoitida davlatlararo miqyosda bag‘rikenglikni saqlash va mustahkamlash, nafaqat ayrim mamlakatlarning orzu-intilishlariga, balki o‘zaro hamkorlik aloqalariga ham bog‘liqdir [2].

Bugun yurtimizda turli din va millat vakillari emin-erkin yashab kelmoqda. Bu esa fuqarolarning vijdon erkinligi ularning millati, irqi va dinidan qat’iy nazar to‘liq kafolatlangan hamda bag‘rikenglik g‘oyalari huquqiy jihatdan ta’minlan-ganini ko‘rsatadi. Shu jihatdan, turli millat va din vakillari o‘rtasida hamjihatlikni mustahkamlash, bag‘rikenglik g‘oyalarini qaror toptirish borasida keng qamrovli va izchil siyosat amalga oshirilmoqda.

Bag‘rikenglik – insonlarning bir-biriga nisbatan hurmat, sabr-toqat va tushunish hissi bilan yondashish. Bu tushuncha, asosan, jamiyatda tinchlikni saqlash, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va insonlar o‘rtasida do‘stlikni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bag‘rikenglik, avvalo, turli xil fikrlar, e’tiqodlar va hayot tarzlariga nisbatan ochiqlikni anglatadi. Har bir insonning o‘ziga xos fikrlash tarziga ega ekanligini tan olish, ularni hurmat qilish va ularning farqliligini qabul qilish bag‘rikenglikning asosiy tamoyillaridan biridir. Bu, o‘z navbatida, ijtimoiy muhitda ziddiyatlarni kamaytirishga yordam beradi [1].

Tolerantlik – har xil madaniyatlar, dinlar va millatlar o‘rtasida muloqot va hamkorlikni rivojlantirish, insonlar o‘rtasidagi tushunmovchiliklarni bartaraf etish uchun zarur. Bag‘rikenglik orqali biz bir-birimizni yaxshiroq tushunishimiz, birgalikda yashash va ishlash imkoniyatlarini yaratishimiz mumkin. Shuningdek, bag‘rikenglik ta’lim jarayonida ham muhim rol o‘ynaydi. O‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi bag‘rikenglik, ta’lim muassasalarida ijobiy muhitni yaratadi: talabalar o‘zaro fikr almashish, turli nuqtai nazarlarni hurmat qilish orqali yanada kengroq bilimga ega bo‘lishlari mumkin.

Bag‘rikenglik insoniyat tomonidan erishilgan eng katta yutuqlardan biridir, bundan keyingi taraqqiyot uchun ham u muhim omillardan bo‘lib qolaveradi. Qolaversa, bag‘rikenglik o‘zbek xalqi ma’naviyati va madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Odamlarni halollik va poklik, mehr-shafqat, birodarlik va bag‘rikenglikka da’vat etadi. Bag‘rikenglik eng go‘zal insoniy fazilatlardan bo‘lib, biror-bir millat yoki dinga mansubligidan qat’iy nazar barchaga birdek yaxshi munosabatda bo‘lish, muhtojlarga yordam qo‘lini cho‘zish, ezgu maqsad yo‘lida birlashish kabi yuksak axloqlarning yuzaga chiqishida namoyon bo‘ladi.

Millatlararo totuvlik g‘oyasi – umumbashariy qadriyat bo‘lib, turli xil xalqlar birgalikda istiqomat qiladigan mintaqa va davlatlar milliy taraqqiyotini belgilaydi, shu joydagi tinchlik va barqarorlikning kafolati bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan bir qatorda, jamiyatda tinchlik va barqarorlikning kafolati bo‘lib xizmat qiladi. Yurtimizda nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy sohalar, balki zaminimizda istiqomat qilib kelayotgan turli millat va elatlar o‘rtasida do‘stlik rishtalarini yanada mustahkamlash, diniy bag‘rikenglik tamoyillarini qaror toptirishga ham alohida e’tibor qaratib kelinadi. Har bir millatning umumiy manfaatlari bilan birga o‘z qadriyatlari ham bor. O‘zbekiston kabi ko‘pmillatli mamlakatda turli millatlar manfaatlarini uyg‘unlashtirish, ular orasida totuvlikni ta’minlash taraqqiyotning hal qiluvchi omillaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham mamlakatimizda bu masalaga katta e’tibor berib kelinmoqda [3].

Asr boshidagi etnik uyg‘onish, nafaqat mahalliy tadqiqotchilarni, balki xalqaro ilmiy jamoatchilikni ham bag‘rikenglik tamoyillariga asoslangan millatlararo qarama-

qarshilikni yengillashtirish yo‘llari bo‘yicha muloqotga undadi, bu 1995-yilda YUNESKO Bosh konferensiyasi tomonidan bag‘rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasining qabul qilinishida o‘z aksini topdi [5].

Madaniy xilma-xillik va bag‘rikenglik madaniyatining ahamiyati g‘oyalari-ning mantiqiy rivojlanishi YUNESKOning Parijdagi bosh konferensiyasining 31-sessiyasining qarorlari edi (2001), unda “madaniy xilma-xillikka hurmat, bag‘rikenglik, muloqot va ishonch va o‘zaro tushunish sharoitida hamkorlik, tinchlik va xalqaro xavfsizlikning eng yaxshi kafolatlari” [4].

«Tolerant» atamasining lug‘aviy ma’nosi lotincha «tole gage» (chidamoq) so‘zidan olingan. Tolerantlik biror narsani, o‘zgacha fikr yoki qarashni, o‘z shaxsiy tushunchalaridan qat’i nazar, imkon qadar bag‘rikenglik va chidam bilan qabul qilishni anglatadi. Diniy bag‘rikenglik vijdon erkinligi va ma’naviyat jihatdan katta ahamiyat kasb etadi, u boshqa shaxs yo dinga hurmatni bildiradi. Turli din hamda konfessiya vakillari e’tiqodida aqidaviy farqlar bo‘lishiga qaramay, ularning yonma-yon va o‘zaro tinch-totuv yashashini anglatadi [6].

Shunday qilib, ma’lum darajada xalqaro hujjatlar madaniy xilma-xillikning ahamiyati va madaniyatlarning teng muloqoti haqidagi g‘oyalar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan “bag‘rikenglik” tushunchasining izchil mazmunini taqdim etdi. Bundan tashqari, bag‘rikenglik erkinlik va shaxsiy huquqlar qadriyatlarini tan olishga asoslangan dunyoga faol munosabat fenomeni ekanligi ta’kidlandi. Shu bilan birga, bag‘rikenglikning o‘z chegaralari borligi va ularni ruhoniylar va ahmoqlar deb hisoblash mumkin emasligi aytilgan. Bundan tashqari, xalqaro hujjatlarda bag‘rikenglik insonning integrativ sifati va uning ta’lim darajasi bilan bevosita bog‘liqligi qayd etilgan.

A.A.Korabevaning “tolerantlik” kategoriyasini ilmiy-pedagogik tahlili biz uchun alohida qiziqish uyg‘otadi, unda muallif “tolerantlik” tushunchasining individualizatsiya, ijtimoiy determinizm va integrativlik kabi jihatlarini ochib bergan [8; 14–20]. Tahlil qilinayotgan toifaning ushbu xususiyatlarga ega ekanligi haqidagi muallifning xulosalari bilan kelishish zarur deb hisoblaymiz. Biroq, ushbu

xususiyatlarning ahamiyati tadqiqot kontekstida aniqlanishi kerak. Individuali-zatsiya deganda, biz tolerantlik hodisasining o‘ziga xos shaxs bilan bevosita bog‘liqligini nazarda tutamiz, bu uning fazilatlari, xususiyatlari, mavqei qadriyatlarida namoyon bo‘ladi hamda xatti-harakatlar orqali namoyon bo‘ladi. Bag‘rikenglikning ijtimoiy burchagi, bizning fikrimizcha, o‘zini ijtimoiy munosabatlarning eng muhim prinsipi va boshqa fikrlar, dunyoqarashlar, pozitsiyalar va boshqalarga nisbatan bag‘rikenglikning haqiqiy ijtimoiy normasi sifatida ko‘rsatadi. Tolerantlikning hodisa sifatida integrativ tabiati pedagogika tomonidan olingan ko‘plab ijtimoiy fanlarning mavjudligini tavsiflash va talqin qilishda namoyon bo‘ladi [8; 14–20].

Shu bilan birga, ilmiy foydalanishda “tolerantlik” atamasini ko‘pincha ilmiy adabiyotlarda sinonim sifatida ishlatiladigan “bag‘rikenglik” atamasi bilan almashtirish to‘g‘risida tabiiy savol tug‘ilishi mumkin. Buning uchun lug‘atlar va ilmiy adabiyotlarda ushbu ta‘riflarning talqinlarini qiyosiy tahlil qilamiz. S.I.Ochegovning “Rus tilining izohli lug‘atida” tushuntirishlardan biri sifatida quyidagilar taklif qilingan: “tolerant – bu boshqalarning fikri, munosabati va xatti-harakatlariga dushmanliksiz sabr-toqat bilan munosabatda bo‘lishni biladigan kishi” [9; 944]. I.Kona tomonidan tahrirlangan “Etika lug‘ati” “tolerantlik” atamasining quyidagi tushunchasini shakllantiradi: bu – “boshqa odamlarning manfaatlari, e’tiqodlari, ishonchlari va xulq-atvor odatlariga munosabatni tavsiflovchi axloqiy xususiyatdir. [7; 432] “Siyosatshunoslik”da bag‘rikenglik fenomeni boshqa nuqtai nazardan qaraladi va, avvalambor, “boshqalarning e’tiqodlari, pozitsiyalari yoki harakatlarini xohlash, hatto yoqtirmaslikka qaramaslik” [10]. Uning ta’rifni tushunishi psixologiya va pedagogikaning ensiklopedik lug‘atida keltirilgan: “Tolerantlik – bag‘rikenglik – bu shaxsiy xususiyat, tinchlanish va har qanday narsaga toqat qilish qobiliyati (masalan, boshqalarning fikri)”, bu “nizolarning oldini olishga yordam beradi” [10]. Shu bilan birga, bag‘rikenglik faqat shaxsiy munosabatlar bilan cheklan-maydi. U ijtimoiy va siyosiy hayotda ham o‘z aksini topadi. Bag‘rikeng siyosat, jamiyatdagi turli guruhlar o‘rtasidagi munosabatlarni yaxshilashga, fuqarolar o‘rtasida tinchlikni saqlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, bag‘rikenglik – bu insoniyatning eng muhim qadriyatlaridan biridir. U nafaqat shaxsiy munosabatlarda, balki ijtimoiy hayotda ham tinchlik va barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Har birimiz bag‘rikenglikni rivojlantirishga hissa qo‘shishimiz kerak, chunki bu nafaqat bizning shaxsiy hayotimizni, balki butun jamiyatimizni yaxshilashga olib keladi. Demak, bag‘rikenglik bilim, samimiyat, ochiq muloqot, hurfikr, vijdon va e’tiqodni vujudga keltiradi. Bag‘rikenglik turli-tumanlikdagi birlikdadir. U burchgina emas, balki, siyosiy va huquqiy ehtiyoj hamdir. Bag‘rikenglik – tinchlikka erishishni ta’minlovchi va urush madaniyatsizligidan tinchlik madaniyatiga eltuvchi kuchdir. Ko‘pmadaniyatli jamiyatda bag‘rikeng munosabat va xulq-atvor chegaralarini aniqlash zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning dolzarb vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YIXATI:

1. O‘rozov J. «Ko‘kaldosh» o‘rta maxsus islom bilim yurti talabasi. (Murojaat sanasi: 21.06.2025. https://kukaldosh .uz/13/11/2024/13901
2. O‘tbosarov F. Bag‘ri keng yurt. (murojaat sanasi: 23.06.2025. https://yuz. uz/uz/ news/bagri-keng-yurt).
3. Gadoev S.O. 16-noyabr – diniy bag`rikenglik kuni. (Murojaat sanasi: 23.06.2025. https://buxdu.uz/en/news /1891/16-noyabr -diniy-bagrikenglik-kuni/).
4. Всеобщая декларация о культурном многообразии. Принята 31-й сессией Генеральной конференции ЮНЕСКО. Париж, 2 ноября 2001 г. URL: https://docviewer.yandex.ru/view/89298446 (Murojaat sanasi: 10.09.2018).
5. Декларация принципов толерантности Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_ conv/declarations /toleranc (Murojaat sanasi: 21.06.2025).
6. Ergashov Z. Bag‘rikenglik millat tayanchi. (Murojaat sanasi: 23.006.2025. https://xadicha.uz/oz/news/551).
7. Кона И. С. Словарь по этике. – 1981. – 432 с

8. Кораблева А.А. Научно-педагогический анализ категории «толерантность» // Ярослав. пед. вестн. 2013. № 3. Т. 2. С.14–20.

9. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / РАН. Ин-т рус. языка им. В.В. Виноградова. 4-е изд., доп. М.: ООО «ИТИ Технологии», 2008. 944 с.

10. Энциклопедический словарь по психологии и педагогике. URL: https://psychology_ pedagogy.academic. ru/18471/ТЕРПИМОСТЬ (Murojaat sanasi: 23.06.2025).

11. https://yuz.uz/uz/news/bagri-keng-yurt

12. https://xadicha.uz/oz/news/551).

13. https://buxdu.uz/en/news /1891/16-noyabr -diniy-bagrikenglik-kuni/

14. https://docviewer.yandex.ru/view/89298446

15. http://www.un.org/ru/documents/decl_ conv/declarations /toleranc

16. https://psychology_ pedagogy.academic. ru/18471

17. https://kukaldosh .uz/13/11/2024/13901